

2. МОВАЗНАЎСТВА

Н.А. Барысенка, В.М. Халадок (Мазыр, Беларусь)

ВОБРАЗНЫЯ МАГЧЫМАСЦІ ЎСТАРЭЛАЙ ВАЕННАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ

Большасць даследчыкаў небеспадэтайна лічаць, што асноўная функцыя ўстарэлай лексікі ў мастацкім творы гістарычнай тэматыкі – стылізацыя (стварэнне вобразаў адпаведнай эпохі). Прызначэнне стылізацыі разглядаецца ў магчымасці дапамагчы пісьменніку стварыць жывое ўяўленне пра некаторыя з’явы, рэльефна адлюстраванне людзей у канкрэтна-гістарычных абставінах, даць каларытныя малюнкi тыповых абставін. Функцыю стылізацыі ў мове мастацкай літаратуры дакладна вызначыў Л.У. Шчэрба, адзначыўшы, што мастацкія тэксты “рисуют все то разнообразие разговорных, социальных и отчасти и географических диалектов, которые объединяет данный язык. Через язык рисуется та социальная среда, к которой принадлежат действующие лица” [1, с. 93].

Функцыю сродку стылізацыі ў творах сучаснай беларускай гістарычнай прозы паспяхова выконвае ўстарэлая лексіка, умела ўжытая аўтарамі. Гэта найменні разнастайных грамадскіх і палітычных з’яў, эканамічная, ваенная, бытавая тэрміналогія адпаведных апісанню перыядаў развіцця грамадства. Аднак гістарызмы і архаізмы ўключаюцца ў апавяданне не толькі як сродак стылізацыі, але і актыўна функцыянуюць

з вобразным значэннем. У артыкуле разгледзім такія магчымасці некаторых устарэлых ваенных намінацый.

Лексема *арда* (< тур. *ordu* ‘ваенны лагер’ – [2, т. 3, с. 150]) у творах сучаснай беларускай гістарычнай прозы ўжываецца ў двух значэннях: 1) ‘цюркскае войска, якое ўрывалася ў межы Старажытнай Русі’; 2) ‘дзяржава, саюз плямён у старажытных цюркскіх народаў’ [3, т. 1, с. 31]: *Выпрасіў у сталіцы Залатой Арды ярлык на княжанне ў сваёй зямлі; Стане на калені перад Залатой Ардою* [4, с. 10, с. 323]. У рамане Л. Дайнекі “Назаві сына Канстанцінам” гэтак найменне, уваходзячы ў склад метафарычнага спалучэння *ардынскае ярмо*, абазначае ўладу цюркскай дзяржавы наогул: *Хутка яны, маскавіты, акрэпнуць, скінуць ардынскае ярмо і адразу ж (!) пойдучь лютай вайной на Вялікае княства Літоўскае*. [5, с. 45].

Самай часта ўжывальнай назвай для абазначэння халоднай зброі ў мастацкіх творах гістарычнага жанру з’яўляецца лексема *меч* (< прасл. *mešь і *mešь, ад гоцк. *mekeis ‘меч’, з лац. *maestō*, *-āre* ‘забіць, зарэзаць’ – [6, т. 7, с. 28–29; 7, с. 264; 2, т. 2, с. 612–613]) ‘старадаўняя халодная зброя ў выглядзе вострага з абодвух бакоў доўгага прамога нажа з дзяржаннем’ [8, т. 2, с. 206]: *Той, што прыплыў пазней, паправіў на поясе меч* [9, с. 9]; *У знак міру і згоды злез з каня, выняў з похваў меч, уваткнуў яго ў зямлю* [10, с. 50]; *І ён, коратка ўзмахнуўшы мячом, секануў па руцэ* [11, с. 229]. У творах старажытнай пісьменнасці з XV ст. вядома шырокае кола значэнняў варыянтных назоваў *мечь*, *мечь*: ‘меч (від халоднай зброі)’; ‘зброя наогул’; ‘вайна, змаганне, бой’; ‘кара, смерць, знішчэнне’; ‘мужчынская лінія роднасці’ [12, в. 18, с. 22–24]. У сучаснай беларускай літаратурнай мове значэнні захаваліся ва ўстойлівых спалучэннях: *Дамоклаў меч* ‘пастаянная пагроза, небяспека’; *падняць меч* ‘пачаць вайну, пайсці супроць каго-небудзь’; *скрыжываць мячы* ‘пачаць паядынак, бой, спрэчку’ [13, т. 3, с. 148]. Шырокае кола значэнняў слова *меч*, пададзенае вышэй, дае магчымасць аўтарам актыўна ўключыць у мастацкае апісанне лексему з пераносным значэннем у складзе параўнанняў: *Па левую руку бліснула Кокна (рака), нібы вузкі халодны меч выцягнуў нехта з похваў і паклаў у начную чарнечу* [9, с. 18]; *Сонца, як маленькая распаленая грыўня, стаяла высока-высока ў небе, і ягоныя праменні, як вострыя залатыя мячы, рассякалі згусцелы ад спёкі блакіт* [9, с. 264]; устойлівых спалучэнняў: *Калі і ўносілі злыдні меч нязгоды між намі, дык тое забудзеца; У бітвах з паганствамі і схізмай гартаваўся меч ісціннай веры; Меч ярасці ўжо не мог скрышыць дзяржаву славян і літоўцаў* [10, с. 112, с. 158, с. 242]; метафар: *Крымскія (перакопскія) татары, лівонскія рыцары, крыху пазней – маскавіты, хто толькі не нёс меч і агонь на гэтыя землі; Чуліся крыкі і песнаспевы: – Слава табе, Непераможны! Жыві і ўладарнічай у вяках! Ты прынёс gladiosternantut – меч-помснік!*

[5, с. 45, с. 59]; *Гэты ваяка нясе меч знішчэння на нашы спрадвечныя землі; Самы час штурмаваць Візантыю, а затым і ўсю астатнюю Еўропу. Ён, Мехмед Другі Фаціх, меч Алаха, меч Азіі, адпомсціць за Гранік і Гаўгамелы.* [14, с. 32, с. 39].

Найменне *дзіда* (< польск. *dzida*, ад тур. *džida* ‘кап’ё, піка’ – [6, т. 3, с. 135].) бытуе ў мастацкіх творах са значэннем ‘даўнейшая колючая або кідальная зброя ў форме доўгага дрэўка з вострым металічным наканечнікам’ [13, т. 2, с. 629]: *Дзіда ўдарыла ў абсівераную худую выю* [9, с. 100]. Упершыню старабеларускае *дзіда* ‘піка, кап’ё’ адзначаецца ў помніках з XVIII ст. [12, в. 8, с. 79]. Вобразныя магчымасці гэтага наймення выяўляюцца ў складзе параўнання: *Сонца, здавалася, пранізвае ўсіх навывёт сваімі пякучымі дзідамі-прамянямі* [5, с. 55].

Экзатызм *ятаган* (< тур. *jatagan* ‘вялікі крывы турэцкі кінжал, заостраны з аднаго боку’ – [2, т. 4, с. 566]) бытуе ў гістарычным апавяданні як у прамым значэнні ‘сякучая і колючая халодная зброя з выгнутым лязом, распаўсюджаная з XVI ст. у туркаў, арабаў і персаў’ [3, 2, с. 735]: *І часам яму здавалася, што ён таксама ўмее за сорак крокаў прыкалоць чалавека да сцяны сваім ятаганам* [15, с. 52], так і ў метафарычным ‘улада асманскай або турэцкай імперыі наогул’ *Зараз над Канстанцінопалем быў занесены асманскі ятаган. Няўжо яны не разумеюць, што ад турэцкага ятагана няма паратунку? Яны адчувалі сябе адзінай сілай, якая можа супрацьстаяць турэцкаму ятагану* [16, с. 20, с. 26, с. 31].

Як бачым, прааналізаваныя найменні ўстарэлай ваеннай тэрміналогіі ў мастацкіх творах гістарычнага жанру рэалізуюць свае магчымасці як ў якасці надзейнага сродку стылізацыі, так і ў якасці сродку стварэння вобразнага апавядання.

Літаратура

1. Щерба, Л.В. Опыты лингвистического толкования стихотворений / Л.В. Щерба // Советское языкознание. – Ч. II. – Л., 1936. – С. 93.
2. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер; пер. с нем. и доп. чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубачева: – 2-е изд., стереотип. – М.: Прогресс, 1986–1987. – 4 т.
3. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў: у 2 т. / А. М. Булыка. – Мінск: БелЭн, 1999. – Т. 1. – 736 с.; Т. 2. – 736 с.
4. Далідовіч, Г. Кліч роднага звона: Раман-хроніка / Г. Далідовіч. – Мінск: Юнацтва, 2000. – 383 с.
5. Дайнека, Л. Назаві сына Канстанцінам: раман / Л. Дайнека // Маладосць. – 2008. – № 4. – С. 18–68.
6. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978–1993. – 8 т.

7. Шанский, Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка / Н. М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская. – М.: Просвещение, 1975. – 543 с.

8. Толковый словарь русского языка: в 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова. – М.: ОГИЗ, 1935. – Т. 2.

9. Дайнека, Л. Меч князя Вячкі; След ваўкалака: раманы / Л. Дайнека. – Мінск: Юнацтва, 1993. – 606 с.

10. Дайнека, Л. Жалезныя жалуды: раман / Л. Дайнека. – Мінск: Юнацтва, 1993. – 301с.

11. Іпатава, В. Прадыслава: аповесці і апавяданні / В. Іпатава. – Мінск: Беларусь, 1997. – 272 с.

12. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982 – 2002. – 21 вып.

13. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. – Мінск: БелСЭ, 1977 – 1984. – 5 т.

14. Дайнека, Л. Назаві сына Канстанцінам: раман / Л. Дайнека // Маладосць. – 2008. – № 6. – С. 21–46.

15. Арлоў, У. Міласць князя Гераніма: аповесці, апавяданні / У. Арлоў. – Мінск: Юнацтва, 1993. – 272 с.

16. Дайнека, Л. Назаві сына Канстанцінам: раман / Л. Дайнека // Маладосць. – 2008. – № 5. – С. 16–79.